

Een instrument van de taal, poëzie volgens Joseph Brodsky (1940-1996)

door Benjamin Blom

Waarom is de Russische dichter Joseph Brodsky ruim tien jaar na zijn dood nog steeds interessant? Zijn laatste twee poëzie-uitgaven in Nederlandse vertaling zijn de bundel *Kerstgedichten* uit 2005 en *Ex Ponto* uit 2000. Deze bundeltjes zijn door de Bezige Bij al lang weer verramsjt, zoals dat gaat met veel gedichtenbundeltjes. Omdat de Koude Oorlog al weer bijna twintig jaar achter ons ligt, is de heldenstatus van verbannen Russische schrijvers uit de twintigste eeuw voor jonge lezers vandaag lastiger te begrijpen. Brodsky werd in 1972 uit de Sovjet Unie gezet, nadat hij een paar jaar als banneling had doorgebracht in een noord-Russisch dorpje. In 1987 won hij de Nobelprijs voor literatuur. Na zijn verbanning heeft hij proza, essays en zelfs toneelstukken in het engels. Russisch bleef voor hem echter de voornaamste taal waarin hij zijn poëzie schreef. Brodsky was geen politieke dichter. Zijn gedichten gaan over thema's als tijd, reizen en vergankelijkheid. Hij ziet het paradijselijke in het alledaagse, tussen de regels door, juist door de vergankelijkheid heen. Brodsky rijgt mooie beelden aan elkaar. Sneeuw werkt bij hem verzoenend, lippen zijn roestig en Venetiaans metselwerk is ontstoken.

Verfomfaaid

John Albert Jansen introduceert hem in een VPRO-radiouitzending op 24 januari 1989 als “Een kettingrokende, kalende, morsige persoon in verfomfaaid pak, die pas begint te leven als hij gaat voordragen.” De voordracht van Brodsky doet in de verte een beetje denken aan een prekende dominee uit de jaren vijftig of een Chassidische jood die voorleest uit de thora. Maar eigenlijk gaat elke vergelijking mank. Brodsky is niet te vergelijken met iets. Ik versta geen woord Russisch, maar kom al snel onder de bekoring van zijn breekbare monotone stem. Er is iets meeslepends in zijn voordracht. Zijn gedichten gaan naar een climax. Net of er iets is dat móet worden gezegd. De gedichten hebben iets tijdloos en iets eindeloos, hoewel ze vaak kort en strak van vorm zijn. Brodsky voert je mee op een reis door tijd en ruimte, naar de overkant van de zeeën en door het oude Italië. Zijn poëzie stijgt uit boven de tijd en de plaats waar hij heeft geleefd. Aarzelend filosofeert hij in gesprek met Jansen over zijn prestaties: “I’m not exactly conscious about the significance of my work.”

Koolsoep

Bladeren door de bloemlezing *Ex Ponto* is kijken in een doos met kostbaarheden. Een titelloos gedicht uit 1962 begint: ‘Ik sloeg mijn armen om die schouders, keek / naar wat zich achter haar tot kijken leende, / hoe de verschoven stoel mijn blik ontweek / en zich met de verlichte muur vereende.’ De dode meubels in de kamer zijn in dit gedicht beziel. Eventjes houden ze de adem in uit ontzag voor wat er in de kamer gebeurt. In *Herfst in Norenskaja* beschrijft hij de weemoedige sfeer van zijn verbanningsoord. Hij schrijft onder zware omstandigheden, na achttien maanden

dwangarbeid. De malaise van de voortsjokkende vrouwen in de groep drukt hij uit door hun bemodderde rokken te vergelijken met koolsoep: 'We komen van de akker teruggelopen. / De wind laat emmers beieren als klokken, / tracht de kale takken van een wilg te slopen, (...) Een noordwester geselt de berijpte velden, / doet sjaaltjes en hoofddoeken zwellen; / ook rokken moeten het ontgelden / en veranderen in koolsoep of zoiets.' *Winteravond in Jalta* beschrijft een fractie van een seconde, waarin Brodsky een roker en een barman observeert in een eethuis: 'sta stil, moment! 't Is niet zozeer dat jij / mooi bent, als wel volslagen onherhaalbaar'.

Slaap

Soms zijn de gedichten luchtig en frivol, maar soms weet hij je ook mee te nemen op een lange reis, die raakt tot aan de werkelijkheid 'van de andere zijde'. Je schiet in de lach bij het gedicht over een mooie dartele vlinder als hij plotseling neerschrijft: 'Zo gaat een pen haar gang / langs glad papier, / glijdt doodstil voort, geen zier / begrijpend van / het vers waarin ze is beland, / die mix van beuzelpraat / en wijsheid'

Maar in Grote elegie voor John Donne neemt hij de zeventiende-eeuwse dichter John Donne als uitgangspunt voor zijn beschouwing over de dood en alles wat slaapt; de aarde, de engelen en het dodenrijk, God, de taal. De waarheid slaapt in toespraken. 'Een laatste sneeuwvlokje zoekt naarstig het kleinste stukje onbedekte aard.' De aartsengelen, Paulus en John Donne voeren een soort kosmisch toneelstukje op. De dichter wordt toegesproken door de ziel van John Donne, die al een paar honderd jaar dood is: 'Jij was een vogel en vanuit de lucht / zag jij je volk, geheel, op alle plaatsen. / Je zag de zeeën, alle verre landen. / Je zag de Hel, in je en om je heen. (...) 'Je bent bij God geweest en weer teruggegaan. Maar door die last kom je nooit hoog genoeg / om slechts rivieren en een handvol torens / te zien, om op de aarde neer te kijken van zo hoog / dat je geen angst kent voor de dag des oordeels.' Brodsky heeft de wereld gezien, zoals een vogel die waarneemt. Hij heeft de vrijheid geproefd. Maar de last drukt zwaar op hem. Het maakt hem bedrukt en bang. De tijd is echter een troostende factor. Het werkwoord slapen komt zo'n vijftig keer voor in het gedicht. De rust van de slaap geeft uiteindelijk een verzoenende troost. Brodsky weet te berusten.

Tautologie

Er is één ding waar Brodsky een grote hekel aan heeft, en dat is tautologie; de herhaling van hetzelfde met overbodig taalgebruik. Bij Brodsky moet je op je woorden letten. Politieke systemen en elke vorm van sociale organisatie hebben volgens hem de neiging om (taal)vormen van de verleden tijd aan het heden en de toekomst te willen opleggen. Een schrijver moet er voor waken dat hij niet verstrikt raakt in de agenda van dit systeem. De filosofie van de staat is altijd die van gisteren, terwijl kunst en literatuur de taal van morgen bepalen. Brodsky ziet zichzelf als een instrument van de taal. De taal stelt de mens in staat om zich te onderscheiden van alle mensen die voor hem hebben geleefd. Betekent dit dat de taal een autonome factor in de werkelijkheid vormt? Hoe kan de taal een dichter als instrument gebruiken? Je zou eerder verwachten dat het andersom is; dat de dichter de taal scheidt en beheerst. Wordt de dichter geïnspireerd door een geheime muze? Of is Brodsky een gelovige dichter die ergens wel gelooft in een hogere macht achter de werkelijkheid? Soms heeft zijn werk naar mijn idee wel mystieke trekjes. Hij ziet dingen die de meeste mensen ontgaan. Het spel dat hij kan spelen met een alledaags decor vergt de blik van een ziener. Met milde ironie schrijft hij in 1965: 'Op 't platteland komt God veelvuldig voor, / hij blijft niet in zijn hoek, wat spotters denken. / Hij zegent huis en haard met zijn geschenken en eerlijk deelt hij deuren middendoor. (...) Gelegenheid om deze wonderdaden gade te slaan bij 't fluiten van de wind, is dan ook wel de enige genade / die de atheïst ten plattelande vindt.' Trouw recensent Peter de Boer schreef over Brodsky op 24 december 2004: "Door het hele jaar heen was hij ongelovig, maar met kerst kreeg hij metafysische kriebels."

Mysterie

In Simeons Lofzang vertelt Brodsky het verhaal uit het Nieuwe testament waar Jezus door Simeon en Anna wordt herkend als de messias. Zij hebben als een van de weinige Israëlieten van hun dagen het mysterie van de menswording van Christus gezien en ze beginnen God te prijzen. 'En Simeons ziel droeg het beeld van het kind / de stralende krans rond het donzige kruintje / afdalende over het pad van het doodstrijk, / als fakkel de pikzwarte duisternis in, / waar nimmer tevoren ooit iemand zijn weg / op enige wijze had kunnen verlichten.' Identificeert Brodsky zich met de figuur van Simeon die roept: 'Laat nu / uw dienstknecht, Gij Here, indachtig uw woord, / in vrede vertrekken, want nu is het kind / gezien door mijn ogen, dit heil' Is Brodsky een gelovige? Heeft hij ook iets gezien? De lezer moet zelf maar oordelen. Brodsky houdt in elk geval van het mysterie en hij speelt er mee.

Uprooted

Een echte dichter durft dáár te gaan waar niemand is geweest. Dat hij dit behalve symbolisch ook letterlijk bedoeld blijkt uit zijn eigen woorden als hij op de radio vertelt over zijn besluit om naar Amerika te vertrekken: 'What could be more unknown for a boy from Leningrad than Michigan? I always felt myself a nomad. (...) I'd rather be uprooted than rooted. (...) Heinrich Böll once said: for a writer it is best to have his desk removed from his motherland as far as possible...' De dichter zou dit jaar 67 jaar zijn geworden, als hij nog had geleefd. Helaas is op 55-jarige leeftijd overleden aan een hartaanval. Misschien zinspeelde hij op de sigaretten in zijn borstzakje en zijn fatale rookgedrag in *de Romeinse Eliëën*, gedichten uit Rome op een hete zomerdag: 'Een vesparijder martelt zijn versnellingen / even verderop grijp ik met mijn hand even naar mijn borst / en tel het wisselgeld van mijn verspeelde leven'

Ex Ponto. Joseph Brodsky. Gedichten 1961-1996. Ingeleid, gekozen en vertaald door Peter Zeeman (De Bezige Bij 2000)

bronnen op het internet, geraadpleegd april 2007:

<http://boeken.vpro.nl/avondlog/bericht/29681735/>

http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1987/brodsky-bio.html

http://www.groene.nl/1996/5/Joseph_brodsky

<http://www.poets.org/poet.php/prmPID/4>

afbeelding zonder toestemming overgenomen van

<http://antohins.vtheatre.net/brodsky.html>